

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	13
---------------------------	----

Rozdział 1

UWAGI O POLITYCE SPOŁECZNEJ – KLUCZOWE POJĘCIA, PRZEDMIOT BADAŃ	19
1. Polityka społeczna jako działalność praktyczna	19
1.1. Polityka społeczna	19
1.2. Polityka socjalna	21
1.3. Polityka społeczna jako polityka publiczna	23
2. Polityka społeczna jako nauka	25
3. Przedmiot badań nauki o polityce społecznej	30
3.1. Potrzeby	34
3.2. Środki zaspokajania potrzeb	47
3.3. Problemy i kwestie społeczne	50
3.4. Stosunki społeczne	52
3.5. Oceny i opinie członków społeczeństwa	54
3.6. Państwo opiekuńcze	56
3.7. Polityka społeczna jako praktyka	58
3.8. Otoczenie polityki społecznej	60

Rozdział 2

DIAGNOZA W POLITYCE SPOŁECZNEJ – ASPEKT POZNAWCZY I PRAKTYCZNY	62
1. Diagnoza i pojęcia pokrewne	62
2. Diagnoza społeczna w nauce o polityce społecznej	65
2.1. Diagnoza społeczna w szerokim ujęciu	66
2.2. Diagnoza społeczna w węższym ujęciu	69
3. Diagnoza społeczna w polityce społecznej – działalności praktycznej	74

3.1. Wykorzystanie wiedzy naukowej w praktyce społeczno-politycznej	75
3.2. Diagnoza jako element procesu praktycznego działania	78
4. Diagnoza a inne typy badań w nauce o polityce społecznej	95
4.1. Ewaluacja	95
4.2. Badania prognostyczne	98
4.3. Badania porównawcze	101

Rozdział 3

METODYKA BADAŃ DIAGNOSTYCZNYCH W POLITYCE SPOŁECZNEJ – WYBRANE ZAGADNIENIA

1. Metody badawcze i źródła danych w diagnozie społecznej	105
1.1. Metody i techniki badawcze polityki społecznej – krótka charakterystyka	105
1.2. Źródła danych	108
2. Badania przekrojowe i dynamiczne	111
3. Badania ilościowe i jakościowe	117
3.1. Badania ilościowe a badania jakościowe	117
3.2. Triangulacja	121
4. Metoda pamiętnikarska – przykład badań jakościowych w polityce społecznej	123
5. Badania sondażowe – przykład badań ilościowych	134
6. Diagnoza w pracy socjalnej z indywidualnym przypadkiem	138
6.1. Podejście skoncentrowane na problemach	138
6.2. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach	143

Rozdział 4

WSKAŹNIKI SPOŁECZNE JAKO NARZĘDZIA DIAGNOZY W POLITYCE SPOŁECZNEJ

1. Wskaźniki społeczne – rozważania terminologiczne	146
2. Cechy wskaźników społecznych	152
3. Procedury tworzenia systemów wskaźników społecznych	156
4. Rodzaje wskaźników społecznych	161
5. Funkcje wskaźników społecznych	165

Rozdział 5

DIAGNOZOWANIE ZASPOKAJANIA POTRZEB	168
1. Poziomy analizy w badaniach zaspokajania potrzeb	168
2. Podstawowe polskie źródła danych o zaspokajaniu potrzeb w gospodarstwach domowych	172
2.1. Definicje gospodarstwa domowego i typologie	172
2.2. Badanie budżetów gospodarstw domowych	175
2.3. Badanie dochodów i warunków życia ludności – EU-SILC	182
2.4. „Diagnoza społeczna”	185
3. Pomiar ubóstwa	188
3.1. Definicje i podejścia badawcze	188
3.2. Pomiar ubóstwa bezwzględnego metodą potrzeb podstawowych	197
3.3. Pomiar ubóstwa względnego – relatywne linie ubóstwa	202
3.4. Pomiar ubóstwa subiektywnego	203
3.5. Pomiar ubóstwa niemonetarnego	205
3.6. Pomiar ubóstwa wielowymiarowego – syntetyczne miary ubóstwa	207
4. Metoda genewska	211
5. Pomiar jakości życia	215
6. Gospodarowanie czasem jako przedmiot diagnozy	219

Rozdział 6

DIAGNOZOWANIE ROZWOJU I RELACJI SPOŁECZNYCH	224
1. Pomiar rozwoju społecznego	224
1.1. Rozwój – przegląd pojęć	224
1.2. <i>Human Development Index</i>	227
1.3. <i>Local Human Development Index</i>	232
1.4. Pomiar zrównoważonego rozwoju	236
1.5. Wskaźniki Millenijnych Celów Rozwoju	243
2. Diagnoza wybranych aspektów relacji społecznych	249
2.1. Badania kapitału społecznego	249
2.2. Pomiar społecznej partycypacji na przykładzie osób starszych ...	259
2.3. Pomiar spójności społecznej	263

Rozdział 7

DIAGNOZOWANIE RYNKU PRACY I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO	268
1. Diagnozowanie rynku pracy	268
1.1. Rynek pracy i jego mierniki	268
1.2. Pomiar aktywności ekonomicznej ludności	270
1.3. Diagnozowanie kapitału ludzkiego	278
1.4. Analizy polityki rynku pracy	283
2. Pomiar integracji społecznej i wykluczenia społecznego	286
2.1. Rozważania terminologiczne	286
2.2. Wskaźniki wykluczenia społecznego i integracji społecznej – propozycje UE	291
 ZAKOŃCZENIE	 301
ANEKS	308
BIBLIOGRAFIA	313
SPIS TABEL	323
SPIS SCHEMATÓW, WYKRESÓW I RYSUNKÓW	325
SUMMARY	326

TABLE OF CONTENTS

Introduction	13
---------------------------	----

Chapter 1

ABOUT SOCIAL POLICY – CRUCIAL NOTIONS, OBJECT OF THE RESEARCH	19
1. Social policy as a practical activity	19
1.1. Social policy	19
1.2. Societal policy	21
1.3. Social policy as public policy	23
2. Social policy as a science	25
3. Object of the research of the social policy science	30
3.1. Needs	34
3.2. Means of satisfying needs	47
3.3. Social problems and issues	50
3.4. Social relations	52
3.5. Evaluations and opinions of members of society	54
3.6. Welfare state	56
3.7. Social policy as practice	58
3.8. Social policy environment	60

Chapter 2

DIAGNOSIS IN SOCIAL POLICY – COGNITIVE AND PRACTICAL ASPECTS	62
1. Diagnosis and related terms	62
2. Social diagnosis in the social policy science	65
2.1. Social diagnosis in broad terms	66
2.2. Social diagnosis in narrow terms	69

3. Social diagnosis in social policy – a practical activity	74
3.1. Application of scientific knowledge to socio-political practice . . .	75
3.2. Diagnosis as an element in the process of a practical activity . . .	78
4. Diagnosis and other types of research in the social policy science	95
4.1. Evaluation	95
4.2. Prognostic research	98
4.3. Comparative research	101

Chapter 3

DIAGNOSTIC RESEARCH METHODOLOGY IN SOCIAL POLICY

– SELECTED ISSUES	105
1. Research methods and data sources in social diagnosis	105
1.1. Social policy research methods and techniques – a brief description	105
1.2. Data sources	108
2. Cross-sectional and dynamic studies	111
3. Quantitative and qualitative research	117
3.1. Quantitative research versus qualitative research	117
3.2. Triangulation	121
4. Memoir method – an example of qualitative research in social policy	123
5. Questionnaire survey – an example of quantitative research	134
6. Diagnosis in social work with an individual case	138
6.1. Problem-oriented approach	138
6.2. Solution-focused approach	143

Chapter 4

SOCIAL INDICATORS AS DIAGNOSIS TOOLS IN SOCIAL

POLICY	146
1. Social indicators – terminological discussions	146
2. Characteristics of social indicators	152
3. Procedures for developing a social indicators system	156
4. Types of social indicators	161
5. Functions of social indicators	165

Chapter 5

DIAGNOSING SATISFACTION OF NEEDS	168
1. Levels of analysis in research on satisfying needs	168
2. Basic Polish sources of data about satisfying needs in households . . .	172
2.1. Definitions of household and typologies	172
2.2. The Household Budget Survey	175
2.3. The European Union Statistics on Income and Living Conditions – EU-SILC	182
2.4 “Social Diagnosis”	185
3. Poverty measurement	188
3.1. Definitions and research approaches	188
3.2. Absolute poverty measurement with the basic needs approach	197
3.3. Relative poverty measurement – relative poverty lines	202
3.4. Subjective poverty measurement	203
3.5. Non-monetary poverty measurement	205
3.6. Multidimensional poverty measurement – synthetic poverty measures	207
4. Geneva method	211
5. Measurement of the quality of life	215
6. Time management as an object of diagnosis	219

Chapter 6

DIAGNOSING SOCIAL DEVELOPMENT AND RELATIONS	224
1. Measurement of social development	224
1.1. Development – overview of terms	224
1.2. <i>Human Development Index</i>	227
1.3. <i>Local Human Development Index</i>	232
1.4. Measurement of sustainable development	236
1.5. Millennium Development Goals Indicators	243
2. Diagnosis of selected aspects of social relations	249
2.1. Research on social capital	249
2.2. Measurement of social participation on the example of elderly people	259
2.3. Measurement of social cohesion	263

Chapter 7**DIAGNOSING THE LABOUR MARKET AND SOCIAL****EXCLUSION** 268

1. Diagnosing the labour market 268

1.1. Labour market and its measures 268

1.2. Measurement of the population's economic activity 270

1.3. Diagnosing human capital 278

1.4. Analyses of labour market policies 283

2. Measurement of social inclusion and social exclusion 286

2.1. Terminological discussions 286

2.2. Indicators of social exclusion and social inclusion
– EU propositions 291**CONCLUSION** 301**ANNEX** 308**BIBLIOGRAPHY** 313**LIST OF TABLES** 323**LIST OF FIGURES, CHARTS** 325**SUMMARY** 326

WPROWADZENIE

Polityka społeczna, podobnie jak inne polityki publiczne, musi być prowadzona na podstawie informacji jak najlepszej jakości. Po to, by była uznana za politykę opartą na dowodach (*evidence-based policy*) powinna opierać się nie tylko na informacjach rzetelnych, zgromadzonych przy wykorzystaniu poprawnych metod i narzędzi badawczych. Informacje te, szczególnie dotyczące związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy działaniami podejmowanymi przez podmioty polityki społecznej a zachodzącymi w społeczeństwie zmianami, powinny pochodzić z badań podlegających naukowemu rygorom i poddających empirycznej weryfikacji hipotezy dotyczące owych związków przyczynowo-skutkowych. Spełnienie tego warunku wymaga dysponowania teorią o związkach przyczynowo-skutkowych między przedmiotem badania a jego otoczeniem oraz odpowiednimi danymi. O ile danych przybywa, choć nie zawsze tych, na których badaczom polityki społecznej najbardziej zależy – to o teorii wyjaśniającej jest dużo trudniej. A to oznacza, że nawet, jeśli prowadzi się takie analizy, to często odbywa się to poprzez analizę zmiennych dobranych intuicyjnie i zdroworozsądkowo. Tymczasem, jak wykazują pogłębione analizy empiryczne, pewne zależności uważane za oczywiste wcale takimi nie są; jak np. związek między bezrobociem a przestępczością. Diagnoza jest niezbędnym elementem gromadzenia „dowodów”, ale jej wykonanie nie jest warunkiem wystarczającym, by można było mówić o prowadzonej polityce społecznej jako o opartej na dowodach. Zawartym w niniejszej książce rozważaniom przyświeca zatem cel, jakim jest przegląd i ocena metod badawczych i wskaźników społecznych stosowanych w diagnozie prowadzonej dla potrzeb polityki społecznej oraz wskazanie potrzeb i ograniczeń w zakresie pozyskiwania rzetelnych i przydatnych informacji. Nie jest natomiast moim zamiarem przedstawienie całokształtu metod, które są stosowane, by dostarczyć polityce społecznej naukowych dowodów.

Przyjmuję, że polityka społeczna jako działalność praktyczna musi być ściśle powiązana z różnymi dziedzinami wiedzy, w tym szczególnie z nauką o polityce społecznej. W publikacji omawiam wybrane metody badawcze i algorytmy przetwarzania danych, które z jednej strony są często stosowane przez polityków społecznych – badaczy, a z drugiej – są wykorzystywane przez praktyków polityki społecznej. Poświęcając niewątpliwie więcej uwagi narzędziom wykorzystywanym w analizach ilościowych, staram się także nie zapominać o badaniach jakościowych, mogących dostarczyć pogłębionej wiedzy diagnostycznej. Nauka o polityce społecznej ma bowiem dostarczać wiedzy zarówno o obiektywnych faktach i zjawiskach, jak i o opiniach, aspiracjach i postrzeganiu przez ludzi tychże zjawisk i procesów. Jednocześnie wydaje się, że politycy i praktycy polityki społecznej oczekują od nauki przede wszystkim wiedzy wynikającej z zastosowania metod ilościowych, które postrzegane są jako konkretne i oparte na obiektywnej metodologii. Taka wiedza oceniana jest jako istotnie inna od tego, czego praktyk sam może się dowiedzieć i nauczyć w swojej codziennej aktywności. Dostrzec można zatem pewną rozbieżność między tym, co jest dobrą i przydatną diagnozą w opinii badacza a opiniami praktyków na ten temat.

W zaprezentowanym przeglądzie staram się uwzględniać fakt, że diagnoza i diagnozowanie w polityce społecznej występują w dwóch sytuacjach: prowadzenia badań naukowych oraz rozpoznawania, będącego etapem postępowania praktycznego. W przypadku badań naukowych można pozwolić sobie, z jednej strony, na stosowanie zaawansowanych metod ilościowych (w tym modeli statystyczno-ekonometrycznych), zaś z drugiej – na wymagające czasu i solidnego warsztatu badawczego metody jakościowe (jak np. analiza dyskursu, teoria ugruntowana). Z kolei badania dla potrzeb praktyki są często prowadzone przez samych praktyków, których kompetencje warsztatowe, a tym bardziej teoretyczne, są bardzo ograniczone. Ta dwoistość sytuacji prowadzi do sprzeczności między potrzebą poszukiwania narzędzi diagnostycznych bardziej precyzyjnych i coraz lepiej powiązanych z teorią zjawisk, procesów i problemów społecznych a potrzebą wypracowywania technik i narzędzi prostych w użyciu i dostarczających łatwych w interpretacji wyników.

Dążąc do uwzględniania naukowego i praktycznego wymiaru diagnozowania, w dokonanym wyborze metod i wskaźników biorę pod uwagę zarówno te, które są stosowane przez polityków społecznych – badaczy, jak i wykorzystywane przez praktyków polityki społecznej. Kim są praktycy polityki społecznej, określić można relatywnie łatwo, przyjmując, że są to politycy zajmujący się tą dziedziną życia społecznego oraz osoby pracujące w różnych instytucjach polityki społecznej. Dużo trudniej określić natomiast, kim są politycy społeczni

– badacze. Zastosować tu można cztery kryteria: tożsamościowe, formalne, instytucjonalne i przedmiotu badań. W pierwszym przypadku politykiem społecznym – badaczem jest ten, kto za takiego się uważa. W świetle kryterium formalnego, politykiem społecznym jest ten badacz, który ma w swoim dorobku opracowania zawierające w tytule słowa „polityka społeczna” lub pojęcia będące nazwami tzw. polityk szczegółowych. Kryterium instytucjonalne pozwala na uznanie za polityków społecznych osoby zatrudnione w instytucjach badawczych, w których dokumentach założycielskich lub w opisie misji mowa jest o tym, że zajmują się badaniem polityki społecznej. W przypadku zastosowania czwartego kryterium uznać można, że dorobek naukowy polityki społecznej tworzą wszyscy ci badacze, którzy – niezależnie od poczucia przynależności do dyscypliny naukowej, miejsca zatrudnienia i tego, jak nazywają obszar swoich naukowych zainteresowań – zajmują się tym, co uznać można za przedmiot badań nauki o polityce społecznej i zadają pytania badawcze właściwe stosowanym (praktycznym) naukom społecznym. W dokonanych przeze mnie doborze badań, propozycji terminologicznych i teoretycznych kierowałam się czwartym ze wskazanych kryteriów.

Do gromadzenia i analizy materiału badawczego przystępowałam zatem z założeniem dotyczącym zakresu przedmiotowego diagnozy w polityce społecznej. Jednocześnie przegląd metod i wskaźników pozwolił na ukazanie, jak w badaniach empirycznych definiowane są poszczególne kluczowe dla polityki społecznej kategorie. Badacze proponujący definicje operacyjne ważnych dla polityki społecznej (najczęściej agregatowych) pojęć wpływają na sposób rozumienia danego pojęcia w języku polityki, mediach, ale także w nauce czy dydaktyce. Interesującym zatem wydaje się prześledzenie, co w praktyce prowadzonych badań empirycznych kryje się pod pojęciami, wokół których toczą się debaty teoretyczne.

Książka składa się z dwu części. Pierwsza dotyczy generalnych zagadnień związanych z określeniem przedmiotu diagnozy w polityce społecznej i z metodyką prowadzenia badań. Zagadnienia te omawiam w rozdziałach od pierwszego do czwartego. Druga część książki zawiera charakterystykę wybranych metod diagnozowania i wskaźników społecznych. Dokonałam ich wyboru kierując się różnymi kryteriami: powszechnością ich stosowania w badaniach, znaczeniem dla rozwoju wybranego nurtu metodycznego oraz znaczeniem dla politycznej praktyki. Obok doboru metod i wskaźników społecznych przedmiotem niełatwej decyzji było przeprowadzenie uporządkowania prezentacji ze względu na przedmiot diagnozy. Trudności w przeprowadzeniu tego zabiegu wynikają z niejasności terminologicznych oraz z przenikania się zakresów ważnych kategorii analitycznych, takich, jak np. integracja społeczna i spójność

społeczna; spójność społeczna i zrównoważony rozwój; wykluczenie społeczne i ubóstwo itd. Przyjęty w książce podział treści na rozdziały i podrozdziały przynosi pewne uproszczenie obrazu powiązań i rozgraniczeń między różnymi pojęciami opisującymi przedmiot diagnozy. Jednak dzięki temu udało się nadać książce czytelną strukturę.

Rozdział pierwszy zawiera wyjaśnienia pojęć dotyczących polityki społecznej jako praktyki i polityki społecznej jako nauki. Przedstawiam też w nim krótką charakterystykę najważniejszych, moim zdaniem, kategorii wchodzących w zakres przedmiotowy nauki o polityce społecznej.

W rozdziale drugim prezentuję analizę różnych znaczeń pojęcia diagnoza społeczna. Przedstawiam także badania diagnostyczne na tle innych typów badań prowadzonych w nauce o polityce społecznej.

Rozdział trzeci poświęcony jest selektywnemu przeglądowi metod diagnostycznych polityki społecznej wywodzących się z socjologii. Nie uwzględniam z nim zatem metodyki badań innych dyscyplin, z których dorobku czerpie nauka o polityce społecznej, takich jak ekonomia, prawo czy psychologia.

W rozdziale czwartym przeprowadzam charakterystykę wskaźników społecznych jako ważnych narzędzi diagnostycznych wykorzystywanych w polityce społecznej. Do pojęć zawartych w tym rozdziale odwołuję się wielokrotnie w dalszych częściach publikacji.

Rozdział piąty dotyczy metod i wskaźników diagnozy stosowanych w polityce społecznej do diagnozowania poziomu i sposobów zaspokajania potrzeb. W najpopularniejszych definicjach polityki społecznej pomoc w zaspokajaniu potrzeb i ich kształtowanie wskazywane są jako jej najważniejsze cele. Wiodącymi kategoriami, których dotyczą omawiane sposoby pomiaru są poziom życia i jakość życia.

Rozdział szósty poświęcony jest sposobom konceptualizacji, operacjonalizacji i pomiaru kolejnych dwóch fundamentalnych celów polityki społecznej: rozwoju społecznego i kształtowania relacji (stosunków) społecznych. Jako ważne, z punktu widzenia polityki społecznej, kategorie związane z kształtowaniem społecznych relacji charakteryzuję w tym rozdziale: kapitał społeczny, partycypację społeczną i spójność społeczną.

W siódmym rozdziale zajmuję się metodami diagnozowania rynku pracy oraz wykluczenia społecznego. Wykluczenie społeczne jako zjawisko wielowymiarowe badane jest najczęściej przy pomocy wskaźników zaspokajania potrzeb oraz uczestnictwa w rynku pracy. Stąd omówienie zagadnień związanych z jego diagnozowaniem w końcowej części publikacji.

Książka zawiera Aneks, w którym przedstawiam definicje najważniejszych cząstkowych wskaźników społecznych, które wykorzystywane są w różnych

propozycjach pomiaru zjawisk i procesów społecznych ważnych z punktu widzenia polityki społecznej.

Podstawą do przygotowania niniejszej publikacji jest tekst mojego podręcznika, który ukazał się w 2003 roku (wydanie 2 w 2005 r.) pod tytułem „Diagnozowanie w polityce społecznej. Materiały do studiowania” (Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR). W toku prac na jego kolejną redakcją okazało się jednak, iż istnieje potrzeba wielu uzupełnień oraz wprowadzenia bardziej problemowego podejścia do omawianych zagadnień. W efekcie powstała oparta na nowej konstrukcji, znacznie obszerniejsza publikacja o charakterze przeglądowo-analitycznym, w której rozwinięte zostały i zmodyfikowane opublikowane wcześniej treści oraz dodane całkowicie nowe zagadnienia. Książkę pisałam z taką intencją, by z jednej strony zabrać głos w dyskusji na temat metod diagnozowania w polityce społecznej, zaś z drugiej – zaproponować opracowanie, które może być przydatne w procesie dydaktycznym.